

PAÍS VALENCIÀ, CRUÏLLA DE CULTURES. DOS EXEMPLES AL VOLTANT DE LA SALUT

FRANCESC ASENSI
Hospital Infantil La Fe, València

JOAN LLUÍS VIVES I L'ATENCIÓ A LA SALUT*

En primer lloc vull agrair molt sincerament la invitació que m'ha fet una institució de tant de prestigi com l'Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i de Balears de pronunciar aquest discurs inaugural del curs 1995–1996. L'agraïment és doble: per una part personal, per a mi és un gran honor ocupar aquesta tribuna en tan solemne ocasió, honor que dec no als meus escassos mèrits, sinó a l'amistat i afecte que m'uneix al president de l'Acadèmia, Dr. Joaquim Ramis, benvolgut company tant en l'exercici professional de la pediatria com en l'organització i realització de nombrosos Congressos de Metges i Biòlegs i de Pediatres de Llengua Catalana des de fa ja una vintena d'anys. Per altra part, agraeixc molt sincerament també que la invitació s'haja fet a un valencià. Sé que no és la primera vegada que un valencià ocupa aquesta tribuna. Recorde la conferència inaugural que va pronunciar aquí el Dr. Emili Balaguer, i vaig sentir molt perdre'm la intervenció del nostre gran cantant xativí Raimon. Els valencians tenim molta necessitat que se compte amb nosaltres a l'hora d'organitzar qualsevol activitat presidida per la nostra llengua i cultura comuna. En aquest sentit, l'actitud de l'Acadèmia de Ciències Mèdiques és exemplar, i seria bo que el seu exemple fora seguit habitualment per totes les institucions catalanes.

Precisament com a tema de la meua intervenció he volgut triar la figura d'un valencià qualificat per alguns com «el valencià més universal de tota la història». Personalment no m'agraden aquestes qualificacions pel poc rigor

*Conferència impartida en l'acte d'inauguració del curs 1995-1996 a l'ACMCB. Barcelona, 10 d'octubre de 1995.

que suposen en mancar-nos una referència vàlida per a mesurar la «universalitat» i resultar molt discutible la superioritat de Vives respecte a altres valencians, malauradament pocs, també «universals»: Arnau de Vilanova, Ausiàs March, alguns membres de la família Borja, etc. El que sí que cal remarcar en Vives, potser més que en d'altres, és que en tot moment va exercir com a tal valencià, fins al punt d'incloure sempre el toponímic de la seva ciutat nadiua junt al seu propi nom a l'hora de signar la majoria dels seus escrits: **Joannis Ludovicus Vives Valentinus**.

MARC HISTÒRIC

Joan Lluís Vives va nèixer a València en les darreries del segle xv. Feia uns cinquanta anys que, sobretot a la península italiana i als Països Baixos, havia pres força eixe gran moviment cultural, econòmic, social i polític conegut com a «Renaixement» que s'estengué ràpidament per tota Europa i significà la fi de l'edat mitjana i el començament de l'edat moderna.

Culturalment, el renaixement significà la consagració del corrent humanístic. La persona humana és «redescoberta» i passa a ocupar el lloc central del pensament, tot i buscant una continuïtat amb els filòsofs grecs clàssics.

Econòmicament, s'instaura definitivament el monetarisme: l'economia d'intercanvi deixa lloc a l'economia financera, la qual cosa possibilita el sorgiment d'una nova classe social, la burgesia que arribaria a tenir un paper fonamental.

Políticament, és l'època de la institució de les monarquies absolutes, amb exèrcit i diplomàcia permanents, que adquiriren un gran poder en gran part degut a la colonització de noves terres conegudes gràcies als grans «descobriments» geogràfics.

En aquest marc, comencen a discutir-se i posar-se en dubte alguns principis considerats fins aleshores com a indiscutibles, la qual cosa influí enormement en els grans moviments reformistes del cristianisme occidental que portaren al trencament amb l'església catòlica romana de gran part d'Europa.

RESUM BIOGRÀFIC

Tradicionalment se fixà el neiximent de Joan Lluís Vives en l'emblemàtic 1492, si bé posteriors i més rigoroses investigacions cronològiques parlen en favor que neixquera un o dos anys més tard (1). Son pare, Lluís Vives i Valeriola, fou u d'aquestos burgesos, acomodat mercader de teixits valencià que se casà amb Blanca (o Blanquina) March, de la qual va tindre cinc fills, dos barons i tres dones. En un principi, l'economia familiar se desenvolupava prou bé, fins que a partir de l'any 1500 diversos membres de la família començaren a tindre problemes amb la Inquisició.

El motiu pel qual les famílies Vives i March se vegueren implicades en processos inquisitorials està avui totalment aclarit. El referit any 1500 se

descobrí que una tia de Joan Lluís, casada amb un cosí de son pare, regentava una sinagoga clandestina a València i allí acudien per a llurs precs i celebracions religioses bon nombre de jueus «convertos» valencians que durant diverses generacions seguien practicant llur fe malgrat que «oficialment» s'havien fet cristians feia temps. Cal recordar que la condemna per un tribunal de la Inquisició no solament significava un dur càstig físic, que amb certa freqüència arribava a la foguera, sinó que tenia també unes importantíssimes repercussions econòmiques, que incloïen la confiscació de la majoria dels bens personals i familiars i la prohibició de l'exercici de gairebé la totalitat de les professions mínimament lucratives i molt particularment el comerç i les finances i això no solament per a la persona condemnada sinó també per als seus descendents.

TERGIVERSACIÓ DE LA HISTÒRIA

Durant molt de temps s'ha negat l'ascendència jueva de Joan Lluís Vives. En els primers anys del franquisme, per exemple, se qualificava fins i tot de «calúmnia» el fet d'atribuir origen jueu al «model» d'intel·lectual espanyol i cristià. Aquesta «calúmnia», com tantes altres, seria fruit de «l'enveja i de l'odi dels enemics de l'Església i de la Pàtria», etc., tot utilitzant un llenguatge força conegut per la gent de la meua generació... És molt trist comprovar que intel·lectuals com per exemple el Dr. Gregorio Marañón caiguen també en els paranyes dels prejudicis de l'espanyolisme i del nacional-catolicisme i atribueixquen l'exili «voluntari» de Joan Lluís Vives a «l'afany d'aventura i inquietud viatgera pròpia del quixotisme espanyol...» (2) o que Llorenç Riber escriga en el pròleg a les *Obras completas* de Vives que «...merece una repulsa instintiva ... el presunto origen judío de Juan Luis Vives. Nos duele ver mancillado con esa mancha ancestral el más cristiano de los epígonos del Renacimiento ... victorioso debeledor de musulmanes y judíos» (3). Afortunadament, a partir de mitjan de la dècada de 1960 no fou possible seguir ocultant la realitat i, amb la publicació de les actes dels processos inquisitorials dels Vives i dels March, quedà perfectament clara l'ascendència jueva de Joan Lluís i el principal motiu del seu exili (4). De fet, romandre a València hagués significat quedar en la més absoluta indignació... en el millor dels casos. És interessant dir que aquells que amb més rotunditat negaven l'origen jueu de Joan Lluís Vives feien imaginaris arbres genealògics volent-lo fer descendent de les famílies catalanes Vives i March vingudes al Regne de València com a repobladors en el segle XIII (5, 6), alguns fins i tot el feien descendent d'Ausiàs March! Res més fal·laç! Avui sabem perfectament que els cognoms «Vives», «March» i «Valldaura» foren escollits per les famílies jueves «Abenfaçam», «Xaprud» i «Xuxé», respectivament, unes quatre o cinc generacions abans de Joan Lluís amb ocasió de llur «conversió» al cristianisme (1).

ESPERIT INQUIET. VIATGE A PARÍS I FLANDES

El jove Joan Lluís feu els estudis primaris a València i arribà a assistir a classes en la Universitat, tot just creada com a Estudi General per una butlla del papa valencià Alenxandre VI Borja. No demostrà gaire entusiasme en aquestos estudis, que no satisfien en absolut la seva inquietud ni les seves aspiracions, ja clarament divergents dels estrictos i rancis plantejaments escolàstics i de la rigidesa pedagògica dominant. Amb tot, Joan Lluís havia aconseguit una bona formació bàsica en humanitats, particularment pel que fa a les llengües clàssiques, quan als 17 o 18 anys abandonà València per a no tornar-hi mai més.

Les raons econòmiques s'ajuntaren amb les intel·lectuals perquè el pare decidira enviar Joan Lluís a l'estranger. La primera etapa fou París. En la Universitat de la Sorbona prengué contacte amb molts intel·lectuals que freqüentaven l'ambient cosmopolita de la capital francesa. Vives estava molt més a gust i treia molt més profit de les converses amb aquella gent fora que dins de les aules universitàries. L'ensenyança oficial també en París seguia dominada per l'escolàstica, sobretot pel corrent nominalista de **Guillem d'Ockam**: per a Vives, hi havia excés de dialèctica i de referències als clàssics —unilateralment interpretats— i molt poc contacte amb la realitat social, econòmica i cultural del moment. Fou a París on Vives prengué el primer contacte amb l'obra de qui després seria el seu gran admirador, mestre i —en alguns aspectes— contrincant **Desideri Erasme de Rotterdam**. Amb tot, Joan Lluís també va quedar decebut de París i al cap d'un parell d'anys marxà més al nord, als Països Baixos, important focus cultural capdavanter dels moviments renaixentistes. Allí fixà la seua residència per a la resta de la seua vida, fonamentalment a Bruges, si bé va viure també algun temps a Breda i a Lovaina, amb viatges i sojorns a altres indrets europeus, particularment Anglaterra i, novament, París.

A Flandes l'ambient cultural i intel·lectual era molt diferent al de París. L'escolàstica pràcticament havia perdut tota la seva força i anaven imposant-se els nous corrents. Eren els anys de la reforma protestant i dels grans canvis de mentalitat en tots els aspectes: religió, polític, econòmic. Sobre tot, eren els anys d'apogeu de l'humanisme al capdavant del qual figurava el citat **Erasme de Rotterdam** que, ara ja conegut personalment per Vives, se convertiria en el seu gran amic, protector i admirador. És interessant destacar la poca simpatia d'Erasme pels intel·lectuals espanyols, entre els quals no considerarà mai a Vives (7), i als quals acusava d'estar massa influïts pels jueus. Per altra part, aquesta poca consideració era compartida pel propi Joan Lluís Vives (8).

PRESTIGI COM A CONSELLER

Els anys viscuts a Bruges foren per a Vives d'una gran fecunditat pel que fa al seu treball com a escriptor socialment compromès i com a conseller i

preceptor de personalitats cimeres de la reialesa, l'aristocràcia i l'Església de tota Europa. La fama de Joan Lluís Vives fou immensa per tot arreu, i de tots els indrets d'Europa acudien a visitar-lo buscant el seu consell. Entre les personalitats que ho feren trobem:

– **Guillem De Croy**, bisbe de Cambray, posteriorment ministre de l'emperador Carles V. A la mort del cardenal Cisneros fou nomenat arquebisbe de Toledo, cardenal i canceller de Castella. Des del seu càrrec, fou un important protector de Vives, al qual encarregà obres, actuant com el seu autèntic «mecenes». Per desgràcia, aquesta protecció durà poc, perquè el cardenal De Croy morí jove com a conseqüència d'una caiguda de cavall.

– **Adrià d'Utrecht**, preceptor del príncep Carles, futur emperador Carles V, a qui representà en els regnes peninsulars com a successor de Ferran el Catòlic. Influí davant d'aquest perquè canviara el seu primer testament, en el qual nomenava successor en els regnes peninsulars l'infant Ferran, segon fill baró de sa filla Joana la Boja, i els deixara a Carles. Després fou bisbe de Tortosa i cardenal. Estant en la seva diòcesi fou anomenat Papa amb el nom d'Adrià VI. Al Vaticà va fer una gran reforma material i moral de la cort pontifícia, mantenint constant correspondència amb Vives; particularment important fou la carta que Joan Lluís li escrigué *Sobre la situació i les revoltes en Europa*, en la qual estimulava el Papa a obrir converses amb els reformadors protestants per tal d'evitar guerres i penalitats. En un intent per evitar l'enfrontament amb els reformadors, molt probablement per consell de Vives, reconegué les disculpes del pontificat en la dieta de Nürnberg.

– **Ignasi de Loiola**, posterior fundador de la Companyia de Jesús. Al llarg de les converses amb Joan Lluís Vives quedà patent l'afinitat entre ambdós en bona part de matèries, en particular en l'atenció que s'ha de prestar al cos humà «com a dipòsit de l'ànima», cuidant-lo i lliurant-lo de sofriments evitables per tal que no distraguen l'atenció a l'ànima (9).

– Particularment important per a Joan Lluís Vives fou el contacte amb la família **Valldaura**, pròspers mercaders valencians establerts a Bruges, llunyanament emparentats amb els Vives, que el prengueren com a conseller. Finalment Joan Lluís passà a formar part de la família en casar-se amb la filla **Margarida**.

– **Tomàs Moro**, canceller d'Anglaterra, amb qui establiria una forta amistat i qui introduiria Vives en la cort reial de Londres, com veurem a continuació.

ESTADA A ANGLATERRA

El parèntesi més perllongat de Vives durant la seua residència a Bruges fou la seva estada a Anglaterra. A través de Tomàs Moro aconseguí el nomenament de professor a la Universitat d'Oxford i, el que és més important, el de preceptor de la princesa Maria, filla del rei Enric VIII i de la reina Caterina d'Aragó, filla dels Reis Catòlics. L'acolliment de Lluís Vives en la cort reial

anglesa fou excel·lent. Els seus consells foren tinguts sempre en compte, essent respectat i benvolgut per tots, especialment per la reina Caterina. Per a l'educació de la filla dels reis —la futura Maria Tudor— escrigué la famosa obra *De institutiones feminae christianae* en la qual dóna nombrosos consells per a l'educació femenina i per a la correcta atenció dels infants.

A Londres estant li arribaren notícies des de València molt alarmants sobre la situació de la seva família. El pare havia estat processat per la Inquisició amb perill de ser condemnat a la foguera. Joan Lluís, perfectament assabentat, no parlà mai explícitament de la institució inquisitorial; referint-se a les notícies que li arribaven deia que estava preocupat per la «salut» de son pare, que és «molt delicada» i que està en les «acaballes», que no té sort perquè «Fortuna» «ens és adversa»... Per desgràcia els mals presagis s'acompliren, Lluís Vives i Valeriola fou cremat viu, la seva esposa Blanca March havia mort de pesta poc abans de que Joan Lluís abandonara València, amb tot també fou condemnada i les seves despulles exhumades i cremades.

Estant a Londres fou oferta a Vives la càtedra de la Universitat d'Alcalà d'Henares que tot just acabava de quedar vacant a la mort d'**Elio Antonio de Nebrija**, oferiment que fou rebutjat.

L'estada de Joan Lluís a la cort anglesa tingué també un tràgic final arran el trencament del matrimoni reial. Com és ben sabut, Enric VIII vullgué anul·lar el seu matrimoni amb Caterina d'Aragó, sota pretexte de no haver-li donat ningú fill baró al cap de vint anys, per casar-se amb la seva amant Anna Bolena. El canceller de la cort **Tomàs Moro** se posà de part de la reina, com també ho feu Vives. Donat el caire dels esdeveniments, al cap de cinc anys de sojorn a Anglaterra, Joan Lluís tornà a la llar familiar en Bruges abans de córrer el perill d'una sort semblant a la del famós autor de l'*Utopia*, que havia estat decapitat.

RETORN A BRUGES

Joan Lluís Vives tornà d'Anglaterra al domicili familiar en Bruges, profundament afectat pels esdeveniments de València i de Londres i malaltís, patint ja els primers símptomes de la malaltia que acabaria amb la seva vida. A Bruges viuria tota la resta dels seus dies, amb la sola excepció d'un any de sojorn a Breda per tal d'actuar com a preceptor de la **duquesa de Nassau**.

Durant aquest període de maduresa la producció intel·lectual de Vives fou impressionant, publicant gran nombre de les seves obres més importants, entre elles *De concordia et discordia in humano genere*, *De disciplinis*, *Exertitatio linguae latinae* i *De anima et vita*.

Joan Lluís Vives morí a Bruges el 6 de maig de 1540 a l'edat de 47 o 48 anys.

Abans d'entrar en el tema de la salut en Joan Lluís Vives val la pena de fer una breu al·lusió a la seua actitud pel que fa a la llengua.

LA LLENGUA DE JOAN LLUÍS VIVES

Vives publicà totes les seues obres en llatí, «lingua franca» aleshores de tota la intel·lectualitat europea. A més a més, el llatí de Vives era particularment culte, ric i polític, destacant per sobre el llatí gairebé «macarrònic» utilitzat per altres autors contemporanis seus. El gran poeta valencià dels nostres dies **Martí Domínguez**, en el seu poema *Arbres* de 1955 dedicat a la nostra llengua, parlant de les seues arrels, fa una primera referència a Lluís Vives en els versos

«Mai la llengua del Llací serà ací forastera...
En ella Lluís Vives dictà son magisteri;
i encara estava viva en la València culta
de la centúria divuit.»

Malgrat aquest ús pràcticament exclusiu del llatí en l'obra de Vives, el propi autor reconeix que pensa en la seua llengua materna, sempre ben volguda i respectada (10), que en ella prega Déu, recordant les oracions que li va ensenyar sa mare, i en ella parla amb els nombrosos paisans que se troba per tot arreu i en particular amb la seua dona. «La llengua era l'única cosa que havia heretat i conservat dels seus pares... i que la Santa Inquisició no li pogué furtar» (11–13).

En *De officio mariti*, dedicat a Francesc de Borja, Duc de Gandia, Vives confessa que el redactà primer en català i després el traduí al llatí. Pareix ser que l'únic text escrit en català que es conserva de Vives és una carta titulada *De l'establiment de la scola* enviada als jurats de la ciutat de València, dels quals depenia l'Estudi General, sobre el funcionament desitjable de la naixent Universitat (6).

El propi **Martí Domínguez** en el mateix poema, fent referència a l'extensió de l'idioma per tot indret on hi hagueren valencians, ens ho recorda

«Son cavil diví-humà l'altre Ferrer
per Avinyó i Grenoble amb ton fil llaura,
i en sa casa de Bruges, matiner,
Vives et parla espaí amb sa muller,
la dolça Margarida de Valldaura...»

Gregorio Marañón, en el seu llibre *Españoles fuera de España* fa referència a la mateixa escena diguent: «Con Margarita hablaba el “dulce dialecto” que da fervor infinito a la intimidad, al rezo y al arrullo...» (2).

Com a pedagog, Vives insistí sempre en la necessitat que la primera ensenyança se fera sempre en la llengua materna de l'alumne i, en conseqüència, en l'obligació que té el mestre de dominar-la, en contra de l'opinió predominant al seu temps de fer l'ensenyament en llatí des de les primeres

lletres. També les lleis deurien redactar-se en la llengua del poble per tal que poguera entendre-les tothom. Tot açò ho diu en *De subventione pauperum*, obra escrita a Anglaterra però encarregada pel prefecte de la ciutat de Bruges, dedicada als cònsols i senat de la ciutat, els quals devien estar molt sensibilitzats pel problema de la llengua perquè la feren traduir immediatament al flamenc (11).

LA SALUT EN LLUÍS VIVES

Vives no dedicà expressament ninguna de les seues nombroses obres a la salut. Malgrat això se n'ocupa insistentment de molts aspectes en diverses obres, sobretot pel que fa a les recomanacions higièniques, a la salut com a problema col·lectiu, als fonaments en els quals ha de basar-se la ciència mèdica i a l'exercici professional dels metges. Passarem breu revista a tots aquests aspectes, començant però amb unes notes sobre què és la salut per a Vives i sobre la seua salut personal segons és presentada i comentada per ell mateix i per alguns dels seus contemporanis.

CONCEPTE DE SALUT

El corrent intel·lectual i cultural que segueix Vives, i del qual arribaria a ésser capdavanter, rep molt encertadament el nom d'humanisme per centrar-se en la persona humana. A Lluís Vives li preocupa tot l'home, «*totus homo*», l'individu concret (14). Per als humanistes cristians, entre els quals ocupa un lloc destacat Vives, aquesta persona humana està composta d'ànima i cos. L'ànima és l'esperit immortal i seu de tots els atributs específicament humans: intel·ligència, llibertat, voluntat, etc. El cos és el suport material de l'ànima durant el temps que la persona humana viu en aquest món. Per a que el cos, en quan suport material de l'ànima, no signifiqui un impediment per al correcte desenvolupament de les potències anímiques, ha d'estar en bones condicions. Aquestes bones condicions és el que per a Vives significa **salut** (16). Açò ho diu expressament en el punt 29 del capítol tercer de la seua «*Introductio ad sapientiam*», publicada a Lovaina el 1524:

«Salut és una disposició del cos tal per a que l'ànima es mantinga sana»

Amb aquesta definició, Vives amplia molt el concepte de salut entès exclusivament com una carència de malaltia i se'ns presenta com un precursor —amb més de quatre-cents anys d'anticipació!— de definicions modernes tals com la de l'Organització Mundial de la Salut (*estat de benestar físic, psíquic i social*) o la d'aquell històric Desè Congrés de Metges i Biòlegs de Llengua Catalana celebrat a Perpinyà el 1976 (*forma de viure joiosa, autònoma i solidària*).

PATOBIOGRAFIA DE JOAN LLUÍS VIVES

No disposem de dades sobre la salut de Vives durant els seus primers anys de vida, la qual cosa parla en favor que no tinguera greus problemes en aquest sentit. Una cosa que sí que ens consta i que referma la mateixa opinió és que tenia molt bon humor, reflectit també en moltes de les seues obres. Amb freqüència se'l veia passejant content i cantant (no sabem si també xiulant) pels carrers de Bruges...

Les primeres referències a problemes de salut les fa Vives durant el seu sojorn a Anglaterra (2). Allí se queixa que li fallaven les forces i patia dolors, sense massa detalls (potser ja dolors articulars o transtorns urinaris). L'origen d'aquests mals fou atribuït per Vives al dolent clima anglès i als menjars molt diferents dels habituals de Flandes, si bé s'han de tenir en compte els lògics components psíquics condicionats per les terribles notícies arribades des de València i per la tensa situació matrimonial dels monarques, capaços de deprimir l'esperit més animós.

De retorn a Bruges ja ens parla concretament dels dolors dels peus (típics de la «podagra») que anaren extenguent-se per tot el cos fins a parilitzar-lo. Si a tot açò afegim que també se queixà de molèsties urinàries i que els metges el diagnosticaren de «mal de pedra», tenim pràcticament la certesa que Joan Lluís Vives patí gota amb afectació pluriarticular i litiasi renal per càlculs d'àcid úric. Probablement morí d'insuficiència renal quan contava uns 48 anys.

Com és ben sabut, la gota sol associar-se a excessos gastronòmics en el menjar i en el beure, hàbits molt habituals entre les classes benestants valencianes (i de tot arreu) com la dels primers anys de joventut de Joan Lluís Vives. No tenim molts detalls sobre això, però és molt probable que els hàbits alimentaris del jove Joan Lluís no foren precisament frugals. En tot cas, els canvià anys més tard en què, com veurem tot seguit, s'inclinà per unes normes molt austeres i així les recomanaria insistentment, potser en part condicionat per les penúries econòmiques que en ocasions patí, i potser també pel desig d'evitar als altres els seus propis patiments.

Per als entusiastes de la biotipologia, el caràcter de Joan Lluís Vives coincidiria perfectament amb el «biotip» típic del gotós: jovialitat i gran apetit per la vida, però obligat a frenar-lo i resoldre-lo sovint amb la fórmula de l'humorisme, constant inquietud i ànsies viatgeres... Aquest biotip quadraria bé en alguns altres gotosos il·lustres, apart dels monarques de la casa Habsburg Carles V i Felip II: Ausiàs March, Miquel Àngel, Newton, Darwin, Franklin... com també els contemporanis de Vives Erasme de Rotterdam i Martí Luther.

CONSELLS HIGIÈNICS I DIETÈTICS

Joan Lluís Vives fou sobre tot un gran pedagog i a l'hora de donar consells educatius concedeix importància a l'atenció a la salut en forma de normes de conducta que beneficien el benestar corporal a curt i llarg termini. Aquestos

consells, que apareixen desperdigats i repetits en diverses obres, però que se recapitulen sobre tot en els seus *Diàlegs* escrits poc abans de la seua mort, resulten sovint sorprenents pel seu encert i plena vigència en els nostres dies. Pot dir-se que el denominador comú d'aquests consells és la **sobrietat**. Entre ells tenim:

– **Matinejar**: «La matinada és l'hora més agradable per a les muses, és el millor temps per a recordar el que s'ha oït i llegit, i també el més adequat per a pensar i per a discórrer». Potser en aquest consell influeixen els seus dolors articulars, que quan són d'origen gotós s'exacerben de matinada, «quan canta el gall», segons indicaven ja els escrits hipocràtics. Recordem que els versos de **Martí Domínguez** ja feien referència a l'hàbit matinejador de Vives.

– **Llavar-se, i pentinar-se** tot just després de llevar-se de bon matí, donant detalls sobre la neteja de les mans, les ungles, els ulls, la boca, etc. Tot això contribueix a despertar-se i posar-se en condicions per a una bona jornada.

– **Desdijuni**. Recomana pa amb mantega o figues seques, o bé prunes pansides. Aquests fruits han d'estar «ben solejats» (avui sabem que açò augmenta llur contingut vitamínic). El pa deurà d'ésser de «farina sense cendre», més sa que el pa de farina fina.

– **Dinar**. «Fartar-se és propi de bèsties, no d'éssers racionals». És bo seguir la norma del rei Cir dels perses que «mai no s'assegà a taula sense apetit ni mai s'aixecà d'ella fart». Com a «menú», proposa verdures cuites o farinetes, un poc de carn, naps, sèmola, arròs, fideus. Per als dies de vigília recomana xerigot de llet amb sopes o peix fresc. Per al final, garrofes, cigrons, llentilles, faves o tramussos.

– **Berenar i sopar**. A mitja tarda, com a berenar, pot minjar-se un poc de pa, ametlles, avellanes o figues seques. A l'estiu peres i pomes.

Per a sopar, xai guisat amb prunes pansides o herbes, rara vegada carn torrada, sobretot de vedella. Com a postres, fruita o rabe amb formatge fresc. Per quaresma la carn serà substituïda per ous bullits, passats per aigua o en truita, o bé peix. Els ous haurien d'ésser sempre dos.

– **Pa**. El pa pot menjar-se lliurement, si bé raspant abans l'escorfa per tal de traure'n la cendra i el carbó. S'ha de menjar a mossos, sense tallar-lo amb el ganivet, «ni tan sols amb els de Bruges, que són els millors». El mos de pa és profitós per a les genives i per mantenir les dents blanques.

– **Higiene bucal**. Per a netejar-se les dents recomana els renta-dents de ploma, curant-se de no fer-se sang. Per a aquesta finalitat no s'ha d'utilitzar el ganivet.

– **Espècies**. En els menjars no s'ha d'abusar de les espècies. «No hi ha cosa més dolenta per a nens i joves que els menjars que cremen les entranyes».

– **Begudes**. Respecte al vi, el millor és no beure-lo. Per a Vives és preferible la cervesa fluixa, com ara la roja de Lovaina. Les cerveses fortes són dolentes perquè «engreixen l'esperit i engruixen el cos». La millor beguda és l'aigua corrent i clara, que és el remei per a tots els mals.

El millor és fer sols un menjar fort al migdia.

– **Treball nocturn. Son.** Per als ulls és millor la llum del gresol que la de la candela. El llit serà dur, el dormitori ampli, s'utilitzarà poca roba de llit. Una tela fina defèn contra els mosquits, però no contra les puces i les xinxes. El dormitori pot perfumar-se cremant ensens o enebre. Una dada curiosa: quan no podia dormir pregava a la seva dona que li cantés.

– **Alletament matern.** En *De institutione feminae christianae* se mostrà entusiasta defensor de l'alletament matern i el contacte físic entre mare i fill. «Amb la llet materna, (els fills) xuclen no sols l'amor sinó també una inclinació a uns certs costums... D'aquí la importància que té que la mare tinga una conducta irreprotxable».

LA SALUT COM A PROBLEMA COL·LECTIU

En Joan Lluís Vives s'albira ja la consideració de la salut como a «dret ciutadà». En diverses obres, però particularment en *De subventionem pauperum* i en *Aedes legum*, propugna treure l'atenció als malalts a les ordens religioses i encarregar-la als municipis, tot i substituint en l'assistència mèdica, i sobre tot en els hospitals, el concepte de «caritat» pel de «beneficiència» (17). Aquestes orientacions de Vives se materialitzaren en els primers projectes d'assistència cívica al malalt i al marginat i en la creació dels primers hospitals civils en les ciutats més pròsperes, entre elles València. També adverteix contra certa «picaresca» en l'ús dels hospitals, que «no han d'acollir els sans sino els malalts indigents, als quals s'ha d'atendre però abstenint-se de complaure llurs capricis perquè fàcilment poden malcostumar-s'hi». També «se'ls haurà de proporcionar feina a càrrec de l'erari públic».

FONAMENTS DE LA MEDICINA

Com en la resta de les rames del saber, també la medicina en temps de Vives estava basada fonamentalment en l'autoritat dels autors clàssics, sense posar a prova llurs afirmacions. Contra aquesta norma blasma Vives en primer lloc perquè «els llibres de les més grans autoritats, com ara Hipòcrates, Galè i Dioscòrides, van ser primer mal traduïts, després tan confusament i incompreensible que no s'hagueren pogut entendre àdhuc si haguessen estat traduïts correctament. Aquí tenen l'origen molts errors d'Avicena, de Rasis i dels altres àrabs...» Per altra part, les experiències en les quals es fonamenten aquestes doctrines mèdiques (record dels guarits aplicant certs remeis) són enganyívoles, com diu el mateix Hipòcrates, perquè varien segons l'edat, el lloc i el temps.

Front a aquestos coneiximents d'origen bibliogràfic, Vives propugna l'experimentació personal del metge com a base principal de la medicina... ¡tres-cents anys abans de **Claude Bernard**! Clar que el que entén Vives per «experimentació» està prou lluny del que entén el geni francès i correspondria més bé al que avui entenem per «observació científica» (18).

Amb tot, Vives considera imprescindible que el metge tinga una sòlida base humanística i un bon coneiximent de les teories dels autors clàssics, però sense oblidar que «on les teories no regeixen els experiments, la medicina és pur atzar i temeritat, no una ciència: per tant, una vegada que aquesta ciència ha nascut i ha crescut gràcies a l'experiència i a l'aplicació d'un judici seriós, n'és la primera corruptela i encara aquesta la més maligna, la mancança d'experiència, de pràctica i de criteri filosòfic». Per altra part, qui vullga dedicar-se a la medicina cal que aprenga exactíssimament «les propietats i la naturalesa de tots els cossos que surten de la terra, els quals són de diversos gèneres: pigments, minerals, pedres precioses, plantes i el cos humà» (*De trabendis Disciplines*).

Vives se mostra particularment exigent en la formació del metge, exigències que contrasten amb el que era prou habitual en el seu temps, com veurem tot seguit.

LA PRÀCTICA DE LA PROFESSION MÈDICA

En l'obra *De causis corruptarum artium* (Causes de la degeneració de les ciències), Vives adverteix dels perills en els quals pot caure la pràctica de la medicina «des del moment en què es va fer lucrativa, quan va ser exercida per homes àvids de diners i de fama, desconexedors alhora de les llengües clàssiques i dels principis de llur ciència, a més a més, de baralladissos».

«La medicina té més poder sobre els homes que cap emperador o rei mai no ha tingut». El malalt és una persona particularment vulnerable per a ser explotada per un metge sense escrúpuls. «La majoria dels homes li ho creuen tot a qui assegura la curació de la malaltia, i s'hi confien. Per la qual cosa la medicina es va convertir en una professió força lucrativa. Què no pagarà un home al seu guaridor? O hi ha algú tan foll que en perill de mort estalvie diners? Per a quina ocasió reserva l'ús dels diners qui està a punt de morir?... Un metge pot menjar i mantenir-se en poblets perduts, en masos, en el desert... Aquest guany tan a l'abast, va seduir molta gent, de tal manera que, perduts i desesperats de totes altres professions, s'hi van refugiar en aquesta sola com si fos la darrera i sagrada àncora, i com l'arena en el naufragi» ...Però com estudiaven amb l'esperança del guany, «van aprendre tan sols de la ciència i tots els estudis plegats allò que era el més adient per a guanyar diners, és a dir la història dels remeis curatius, però amb una feble o fins i tot nul·la coneixença de la filosofia i d'aquell judici que és la clau en l'aplicació dels tractaments mèdics, car les seues errades resten impunes i fins i tot se recompensen amb l'agraïment; i no els manquen recursos amb què oculten la seua turpitud. Diuen que ha estat la desobediència del malalt, una virulència de la malaltia major que la que pogués guarir cap ciència humana; de vegades se'n fumen, de les justes reclamacions amb acudits i frases fetes...»

Vives adverteix també contra el perill d'un academicisme mal entès: «...les baralles guiaven no menys aquesta ciència (la medicina) que totes les altres: servien per a l'obtenció de graus a les escoles. Aquestos graduats (parle dels prematurs), van inflingir una greu plaga contra l'art mèdica, i en conseqüència, contra la vida, puix ben joves i fins i tot adolescents, instruïts amb aquelles subtiletes i endevinalles però sense cap idea de les herbes, dels animals, dels elements, i al capdavant de la seua natura, gens ni mica alligonats per cap experiment ni coneixença de la realitat, no gens recolzats en la prudència, sense cap judici i amb un seny del tot estabornit, són admesos a la carrera, i tot seguit són fets fora de l'Acadèmia cap als pobles propers i les aldees a posar en pràctica els rudiments de la medicina com si tinguessen les mans de maldestres botxins...»

Per a fer front a aquest perill, Vives propugna que «...les més grans autoritats d'aquesta ciència estiguen d'acord a no considerar digne del nom ni de la professió de metge aquell que no reunira totes aquestes condicions: dots naturals, talent, un llarg aprenentatge, bons costums, responsabilitat i pràctica. És necessari un tarannà amatent, aplicat, immillorable intèrpret, prudent, moderat, no ambiciós ni ostentós, no tan obstinat que no vulga acceptar l'opinió de qui en pensa millor. Tindrà aquestes qualitats si està convençut que no res deu haver més important per a ell, o més estimat, que la vida i la salut de l'home, de manera que no antepose ni la pròpia estima, ni el guany, a aquell que s'arrecera a la seua ma i obra...»

Com veguem, els consells de Joan Lluís Vives mantenen tota llur vigència.

Hem traçat a grans trets el perfil humà i intel·lectual de Vives, valencià universal, capdavanter fa cinc-cents anys de molts corrents que a alguns pugueren parèixer propis dels nostres dies: pacifisme, denúncia de les tortures, feminisme (fins a cert punt), funció social de la propietat privada, unitat europea, orientació de tots els estudis al bé públic, denúncia del cercle viciós manca d'educació-pobresa-guerra, perills de la superpoblació, ecologisme, dieta natural, etc. Defensor de drets bàsics que, per a vergonya nostra, encara tenim que reivindicar: educació igualitària, ús de la llengua materna en l'ensenyament, solució als problemes internacionals mitjançant negociacions i no mitjançant la guerra. Per damunt de tot, Vives fou un gran pedagog convençut que amb educació i cultura se solucionarien força problemes que aflexeixen la humanitat. Fou un pensador al qual, no per casualitat, demanaven consell un papa, un emperador, un monarca de una gran potència i tot un seguit de personalitats rellevants del seu temps. Per desgràcia, les seues ensenyances caigueren en gran part en l'oblit. Dos-cents anys després de la seua mort, un altre valencià, l'il·lustrat Gregori Maians i Ciscar, el redescobrí publicant una biografia i una nova edició de les seues obres. Vist des dels nostres dies, Vives se'ns presenta com un pensador universal, un pensador de permanent actualitat, un pensador al qual val la pena de tenir avui en compte.

Fa dos anys representants de totes les universitats de l'àmbit lingüístic català signaren a Morella la constitució d'un Institut Interuniversitari per a promoure i difondre la producció científica en llengua catalana, i també per a l'intercanvi d'experiències en aquest sentit. Aquest Institut porta, molt encertadament, el nom del nostre personatge d'avui: «Institut Interuniversitari Joan Lluís Vives». Crec que és un pas endavant molt significatiu per a la nostra cultura que hauria de servir d'exemple per a altres institucions. Vull acabar la meua intervenció reiterant un prec a aquesta Acadèmia. Conscients dels grans entrebancs legals i burocràtics que açò significa, molts metges valencians voldríem que s'iniciaren els tràmits per tal d'aconseguir que, en un futur, seguint l'esperit d'aquest Institut Interuniversitari, l'Acadèmia passara a ser «de Ciències Mèdiques de Catalunya, de Balears i del País Valencià». Moltes gràcies.

AGRAÏMENTS

Vull agrair molt cordialment als doctors Josep Lluís Barona i Vicent Modesto llur col·laboració per a l'obtenció de bona part de la bibliografia utilitzada. Llevat d'on no s'expresse el contrari, les citacions textuais de Vives han estat preses de:

- Vives, J. L. (1960). *Introducción a la sabiduría*. Aguilar, Buenos Aires.
- Vives, J. L. (1988). *Diálogos y otros escritos*. Planeta, Barcelona.
- Vives, J. L. (1992). *Antología de textos*. Servei de Publicacions de la Universitat de València, València.

REFERÈNCIES

1. García, A. (1987). Els Vives: una família de jueus valencians. *Tres i Quatre*. Sèrie «La Unitat», núm. 120. València.
2. Marañón, G. (1968). *Espanoles fuera de España*. Espasa Calpe. Colección Austral, núm. 710. Madrid. «Luis Vives. Su patria y su universo», pp. 83–146.
3. Riber, L. (1947). Vigencia actual de Luis Vives, en: «Obras completas de Juan Luis Vives». Aguilar, Madrid. Vol. I, pp. 15–16.
4. Pinta Llorente, M. de la, Palacio, J. M. de (1964). *Procesos inquisitoriales contra la familia judía de Juan Luis Vives*, CSIC, Madrid.
5. Mateu Llopis, F. Citat per Ventura (6).
6. Ventura, J. (1978). Inquisició espanyola i cultura renaixentista al País Valencià. *Tres i Quatre*, Sèrie «La Unitat», núm. 38, València.
7. Monzón, A. (1985). Joan Lluís Vives. Orientacions per a una visió renovada. *Afers*, I: 293–308, nota 49.
8. Alcina, J. F. (1988). *Introducción, traducción y notas a «Juan Luis Vives: Diálogos y otros escritos»*. Planeta. Autores hispánicos. Barcelona.
9. Martín Vigil, J. L. (1990). Yo, Ignacio de Loyola. Planeta. 2a edició. Barcelona. p. 101.
10. Sanchis Guarner, M. (1976). *La Ciutat de València*, 2a edició, amb esmenes i addicions. Albatros Edicions. València, p. 231.

11. Bernabeu, J. L. La diàspora de los judíos valencianos. *In* García, M. (13), pp. 3–10.
12. González González, E.: El exilio de Vives, un intelectual judeoconverso del siglo xvi. *In* García, M. (13), pp. 11–20.
13. García, M. (director de la publicació). (1995). Exiliados. Emigración cultural valenciana (siglos xvi–xx), Vol I. Generalitat Valenciana – Conselleria de Cultura, Col·lecció Homenajes, València.
14. Maravall, J. A. La época del Renacimiento. *In* Laín Entralgo, P. (director de la publicació) (15), Vol IV, pp. 12–14.
15. Laín Entralgo, P. (director). (1972). Historia Universal de la Medicina. Salvat, Barcelona.
16. Modesto Chaumel, V. (1992). Juan Luís Vives y la educación para la salud. Médicos (publicació del Col·legi de Metges de València), 39.
17. Barona, J. L., Navarro, V. (1992). Introducció a «Sobre Ciència i Medicina». En «Joan Lluís Vives – Antologia de Textos». Universitat de València, pp. 291–294.
18. López Piñero, J. M., Glick, T. F., Navarro, V., Portella, E. (1983). Diccionario histórico de la ciencia moderna en España. Ediciones Península, Barcelona. Vol. II, pp. 431–433.

* * *

ELS IBN ZUHR, UNA FAMÍLIA DE METGES I INTEL·LECTUALS AL PAÍS VALENCIÀ ISLÀMIC: LLUR CONTRIBUCIÓ A L'OFTALMOLOGIA*

INTRODUCCIÓ

L'opinió que la població general té de l'època islàmica a les nostres terres és més aviat negativa. Si bé hi ha alguns records favorables atribuïts amb major o menor fonament als «moros» (sistema de recs, alguns cultius —arròs, taronja—, algun element arquitectònic, potser algun dolç —torrons, arnadí, almoixàvenes— i poc més), en general el balanç per a la majoria de la gent, del nord al sud del nostre territori, és negatiu. Açò respon en part a una esgaiada tradició popular i en part a la manipulació històrica feta des del poder a l'hora de decidir els continguts docents de les nostres escoles. Així, la primera estrofa de l'himne andorrà, utilitzant uns versos del copríncep valencià i més tard cardenal Joan Benlloch, diu

«El Gran Carlemany, mon pare,
dels alarbs em deslliurà,
i del cel vida em donà
de Meritxell la gran mare ...»

i en una inscripció que figura al pedestal del monument a Jaume I en el «Parterre» de la ciutat de València es diu (en castellà) que el monarca

* Conferència impartida en les Trobades Oftalmològiques Catalano-valenciano-balears. Maó, juny de 1996.